

Milník s verginským sluncem a maximalistickou mapou Makedonie na hoře Levada nad Prilepem

Autorka: Juliana R.

- výjimečná reportáž k problémům etnogeneze a národní identity

„Makedonie,“ pravil makedonský stařík pokuřující na Magnoliovém náměstí v Bitole pod sochou Alexandra Velikého, „bývala veliká říše. Kdežto Řecko, Řecko bylo maličké, skoro jenom Athény...“

Takoví Alexandrové, pod jakým dýmal historizující děda, stojí téměř v každém městě Severní Makedonie. Polemizují s masivní sochou téhož vojevůdce na pobřežní promenádě v Soluni, metropoli řeckého severu. Je to válka symbolů, co mezi Řeckem a Severní Makedonií zuří už od rozpadu Jugoslávie. Proto se jí také říká *boj o verginské slunce*, ačkoli v ní jde o víc než jen o starověký znak: totiž o identitu starověké i dnešní Makedonie.

Roku 356 před naším letopočtem – podle tradice přesně v den narození Alexandra Velikého – zvítězil Alexandrův otec, Filip II., v olympijských dostizích. Nebyl to „jenom“ triumf sportovně-

kulturní, ale rovněž politický: účast na olympiádách se totiž nepovolovala *barbarům*, tudíž ani Makedoncům. Když se o půl druhého století dříve chtěl do klání zapojit jiný makedonský král, Alexandros Filhelén, Řekové mu to nedovolili, ačkoli je podporoval v řecko-perských válkách proti svému oficiálnímu spojenci a podmaniteli Xerxovi. Marně se je Alexandros Filhelén pokoušel přesvědčit, že Makedonie náleží k řeckému světu. – **Filip II.** už ovšem argumenty nepotřeboval: do **bitvy u Chairónie**, kde Makedonie zničí svobodu Řecka, zbývá sedmnáct let. Po poněkud násilných zásnubách obou států – a spojení jejich vojsk – se helénská kultura rozšíří do celého známého světa. To je důvod, proč dnes Řekové chovají k podmanitelům svých předků sentimentálně vřelý vztah. Démosthenés, který výzvy ke sjednocení svých soukmenovců proti dobyvatelům zaplatil životem, by se jistě podivil.

Larnax s ostatky Filipa II. a se symbolem verginského slunce z

Filipova hrobu v řecké Vergině

Ať už pohlcení Řecka makedonskou říší hodnotíme jakkoli, skutečností zůstává, že oba národy si byly příbuzné. Není přesně známo, zda měli Makedonci blíže k Hellénům, anebo k „barbarským“ Thrákům; etnický rozdíl mezi nimi a Řeky však tak jako tak nebyl zvláště velký. I makedonština se podobala řečtině (Makedoňané ovšem svůj jazyk, jako ostatně i jiné artefakty, uměle dotvářeli podle vzoru obdivovaných sousedů). Prohlašují-li současní Řekové Alexandra za „jednoho z nich“, mají zřejmě – bez ohledu na genetické nejasnosti – více pravdy než dnešní Makedonci, označující své antické jmenovce za Slované. Migrace slovanských kmenů na Balkán totiž prokazatelně začala až v raném středověku (6.-7. století). Spor nicméně žije bez ohledu na fakta.

„Co myslíte vy: byl Alexandr Makedonec?“ ptám se v nepatrném severomakedonském městečku Gradsku stařenky, u které bydlím. Právě mi na terasu donesla kávu a fíky v medu.

„Na tom nezáleží – Makedonec, nebo Řek – Alexandr je minulost. Já se musím starat o budoucnost, o svoje syny. Oba zůstali tady v Makedonii, ale jinak mladí odcházejí, na Západ, na Sever; většina dětí odejde za prací a nechají po sobě jen prázdné domy.“

Moje stařenka, Dobrica, je vzdělaná a má přehled o dění ve vlasti i světě. Přesto ji, samozřejmě, vylidňování Balkánu tíží víc než politicko-vědecký spor. Druhý den mě ve svojí pohostinnosti bere s sebou na ranní pochůzky: tržiště, pekárna, dům jejího bratra, kde snídáme pod fíkovníkem. Postarší inženýr sám zavádí řeč na původ Makedonců: „Je možné, že jsme *autochtonní*?“ ptá se. „Nebo jsme my Slované přišli z Kavkazu?“ I teorii autochtonie, vědecky neopodstatněnou, zřejmě Makedonci převzali od Řeků: jedna prastará báje zdůvodňuje právo Athéňanů na Attiku tím, že se údajně zrodili ze skalnatého podloží Akropole.

Ve starověké Makedonii, bohaté vínem a pastvinami, žili i Helléni (ostatně ve Stageiře na poloostrově Chalkidiki se narodil Aristotelés), z nichž někteří zdobili hlavní město – Pellu, později Verginu – uměleckými díly srovnatelnými s produkcí mateřského Řecka. K nejpozoruhodnějším památkám oblasti patří hrob Filipa II. ve Vergině nedaleko Soluně. Hroby v někdejším sídle králů objevil roku 1977 řecký archeolog Manolis Andronikos. Nejvýznamnějším nálezem se ukázala být *larnax* – schránka ze zlatých plátů, uchovávanající popel z pohřební hranice Filipa II. Právě na ní se nachází nejznámější provedení motivu, jenž dostal název *verginské slunce*. Jak Řekové, tak Makedonci jej chápou coby symbol starověké Makedonie: užívají-li ho dnes (což dělají se značnou vervou), nárokují si tím území a odkaz antické říše. Jelikož se historická Makedonie nyní dělí mezi čtyři státy (51 % Řecko, 49 % Severní Makedonie, 9 % Bulharsko, 1 % Albánie,), vyjadřuje užití znaku územní revizionismus.

Jestliže cestujeme po Severní Makedonii, setkáváme se s verginskými slunci všude. Na „koláčích“ televizních satelitů, na suvenýrech, štítech Alexandrových soch, plakátech, na zdech ve formě graffiti, ba dokonce ve spojitosti s křesťanskými výjevy (na gombíku spínajícím plášť anděla...). A samozřejmě na vlajce, o kterou Řecko se Severní Makedonií svedly diplomatickou válku. Ke všeobecné nespokojenosti roku 1995 zvítězil kompromis: na stožárech se teď žluto-červeně třepetá jen *stylizovaná* podoba verginského slunce. Původní návrh vlajky se symbolem z archeologických nálezů se však dál objevuje při neoficiálních příležitostech.

A vlajkou se válka o symboly nevyčerpává. Ve státním znaku Severní Makedonie svítá nad Šar Planinou nevinně vyhlížející, aluze neobsahující kotouč; zato pod horskými štíty téhož znaku se vlní vody, které na jednu stranu mohou být domácí (řeka Vardar, Ochridské jezero), na druhou stranu je lze chápat jako Egejské moře, a tudíž nárok na řecké území. Ještě jasnější je řeč makedonské bankovky, kterou však úřady krátce po vydání stáhly z oběhu: nachází se na ní Bílá věž, někdejší osmanské vězení a dominanta řecké Soluně. I název makedonské měny – denár – naráží na antiku. Bojuje se o území, o kulturu, o celou identitu.

„Tyhle všechny země jste procestoval?“ divím se na recepci malého hostýlku v Bitole. Stěnu za pultem zaplňují vlajky desítek států. Mezi nimi vidím jednu řeckou, což není zvláště překvapivé – Makedonci jako obyvatelé vnitrozemského státu často jezdívají na dovolenou k Egejskému moři.

„Ne, ty mi přivezli hosté,“ vysvětluje majitel.

„Řeční hosté?“ To už je poněkud překvapivější. Řekové do Severní Makedonie jezdí méně než Makedonci do Řecka, a pokud přece, leckdy si přes ni jen krátí cestu jinam. Majitel kratovského penzionu například za celý život ubytoval jediného Řeka, na jehož příjezd se smíchem vzpomínal jako na památnou událost.

„No jistě!“ míní Makedonec v Bitole. „Problém mají politici, ne lidi, lidi jsou normální.“

O několik dní později vedu podobný rozhovor na terase jiného hostelu ve Skopji. Je zářijová noc, blýská se, právě jsem se přitrmácela z Ochridu. Majitel mě zve k posezení, zatím co jeho žena vaří kávu. Mluvíme o Makedonii, a proto jaksi přirozeně i o Řecku. Oba staří manželé naříkají nad *Bukureštskou dohodou*, tedy na rozervání Makedonie mezi různé státy.

„A obyčejné Řeky máte rád?“ pátrám v inspiraci bitolským rozhovorem.

„Ne! Jsou to šílení! Byl jsem v Řecku několikrát; po maturitě jsem si tam jel nakoupit kvalitní oblečení, protože tehdy byl denár silnější než drachma. Pak jsem se tam ještě několikrát vrátil. Naposledy mi přelepili SPZku – úplní blázni!“

V Severní Makedonii lze často vidět vedle sebe zaparkovaná auta s odlišnou zkratkou na poznávací značce: MK (Makedonie) i NMK (Severní Makedonie). Vozy se starou SPZ mají v Řecku potíže. Název „Severní Makedonie“ totiž představuje další z oboustranně rozčilujících kompromisů: Makedonce dráždí adjektivum, Řeky zase substantivum. Pro mnohé Hellény je slovo „Makedonie“ tabu (neoznačuje-li historické území nebo současnou řeckou provincii Makedonie-Thrákie). Řecko uvalilo na nástupnický stát jugoslávské republiky dvě obchodní embarga a bránilo jeho mezinárodnímu uznání, dokud se názvu „Makedonie“ nezřekne. V roce 1994 se na demonstraci v Soluni sešly až dva miliony lidí. Když roku 2019 komunistický premiér Tsipras za Řecko uznal název „Severní Makedonie“, domníval se, že makedonskou otázku vyřešil. Dosáhl tím toho, že Makedonci smířlivě přejmenovali dálnici a letiště, jež dříve nesly jméno Alexandra Velikého. Nejvýznamnějším důsledkem Tsiprasova činu ovšem byly masové demonstrace, povzbuzení řeckého nacionalismu a prohra Syrizey v následujících volbách. Mnozí Řekové dál označují sousední stát „FYROM“ (tj. *Bývalá jugoslávská republika Makedonie*), anebo ještě lépe „Republika Skopje“, případně navrhují jméno „Ilindenská republika“. Se zkratkou FYROM se lze setkat i v některých úředních dokumentech – například moje univerzita v Soluni ho (roku 2021) používala ve studijní smlouvě. Není divu, že není dobojováno, protože makedonský územní revizionismus trvá.

Nárok na řeckou půdu se vepisuje do makedonské krajiny. Dá-li si cestovatel tu práci a vyškrábe se na horu Levada, jež se tyčí nad čtvrtým největším makedonským městem Prilep, naskytne se mu hned několik pohledů. Na svazích Levady dosud odolávají zbytky pevností středověkého krále Marka, jenž svoji državu uhájil ještě několik let poté, co Balkán podlehl Turkům. Dole krouží sokoli nad krajinou širou a stepně prázdnou; ze spálené trávy se tu a tam tyčí divizna. Nás tu však zajímá především milník na nejvyšším bodě hory. Ten totiž na jedné straně nese v červeném kruhu zlaté nestylizované verginské slunce, na druhé maximalistickou mapu Makedonie – včetně „řecké“ a „bulharské“ části. Tatáž mapa zdobí magnetku, kterou jsem dostala darem v Památníku ilindenského povstání (vzpouře evropských Balkánců proti Turkům) v horském městečku Kruševu. Makedonský expanzionismus na ledničku.

„...Jednou jsem přišel do školy v tričku s mapou celé Makedonie,“ vypráví mi nad kávou Jakim, mladý archeolog. „Ale paní učitelka mě poslala domů, abych se převlékl, protože to už prý bylo moc,“ zubí se. Jakim je významný vědec, pracoval na vykopávkách v Řecku a kromě toho pečuje o památky rodného Kratova, což je hromádka červených osmanských mostů a věží z 16.-18. století, vmáčknutá v kráteru vyhaslé sopky. *Většina* Makedonců jistě nebude trvat na slovanském původu svých antických jmenovců, ale o tom, že „Makedonie“ znamená něco víc než současný cár země, je přesvědčen ledaskdo. V Makedonském muzeu ve Skopji mluví průvodce nikoli o „egejské Makedonii“, což je oficiální název oněch 51 % území patřících nyní Řecku, nýbrž o „části Makedonie pod Řeckou nadvládou“. Stejnou řečí hovoří informační panely. I ony ukazují maximalistickou mapu Makedonie, na níž vyznačují řecký a bulharský „zábor“, zaviněný rozdělením historického území *Bukureštskou dohodou* (1812) mezi Ruskem a Vysokou Portou. Sledovat, jakým způsobem o historické realitě vypovídá muzejnictví určitého státu nebo národa, je vždycky zajímavé (tak třeba muzea v Bosně patří k mistrům v šíření propagandistického narativu bosňáckého etnika). To makedonské tedy vynakládá obzvláštní péči, aby ukázalo útlak ze strany Řeků – mnohem méně pak ze strany

Bulharů nebo Srbů.

Nářky na řeckou „knotu“ jsou do jisté míry oprávněné. Za turkokracie se Řekům a Makedoncům vedlo přibližně stejně špatně a národnostní konflikty si nemohli dovolit. Od šedesátých a především sedmdesátých let 19. století se však začalo rodit makedonské národní vědomí, jev striktně okrajový. Jestliže se předkové dnešních Makedonců chtěli odlišit od Řeků, s nimiž sdíleli pravoslaví, církevní správu a školství, většina z nich se označovala za „Bulhary“. [1] Obrození nicméně pracovalo dál. V soluňské tiskárně vznikaly slabikáře makedonštiny, nově definované oproti bulharštině. Hrstka buditelů usilovala o vlastní školství, případně nějakou formu státnosti, což mladé Řecko (od roku 1830 samostatné) odmítlo trpět. „Řečtí“ Makedonci se nyní měli přísahou odříci mateřštiny, nahradit koncovku svého příjmení koncovkou řeckou, změnit názvy obcí, poslat děti do řeckých škol a v nejlepším případě se počítat docela. Řekové totiž vycházeli z - nesmyslného - přesvědčení, že „Slavomakedonci“ jsou prostě slavofonní Helléni, nikoliv slovanský národ. Ve 20. století vedl asimilační politiku jak semifašistický vůdce Metaxas, tak demokratický premiér Venizelos, který za ni dokonce čelil mezinárodní kritice po boku Edvarda Beneše (odsuzovaného za postup vůči Sudetoněmcům).

Národní emancipaci Makedonců nakonec prosadili komunisté: řecká krajní levice jako jediná podporovala autonomii menšin. Už během 2. světové a na ni navazující (1944-6) občanské války (do obou se řečtí Makedonci zapojili, zčásti na straně pravice, zčásti na straně levice) se objevil požadavek na začlenění Makedonců do budoucí Jugoslávie. V rámci této federace disponovala Makedonie vlastní státností, takže po rozpadu Jugoslávie se poprvé v dějinách stala samostatnou republikou. To je důvod, proč ji Řecko a Bulharsko považují za umělý produkt titoismu. Na jednom řeckém obrázkovém vtipu si Josip Brosz Tito prohlíží figurínu mimozemšťana - popisek hlásá: „Tito s prvním prototypem Makedonce“. Národ, jenž vznikl takřka *a nihilo* (podobně jako Rakušané), potřeboval jasně vymezenou identitu - a našel ji v antice.

Proto tolik nezaráží, že Muzeum Makedonie vidí nepřítelů především v Řecích, třebaže asimilaci prováděli i Bulhaři (značně úspěšněji) a Srbové. Ve vztahu k Řekům převládá jeden obzvláště emocionální motiv: nucený odchod makedonských dětí do ciziny za řecké občanské války. V muzeu ho ztvárňují figuríny dětí v prostých šatečkách. Šinou se po cestě, s ranci a s hlavami svěšenými, v doprovodu jediné dospělé ženy. - Umělecky působivější je socha téhož výjevu na pravém břehu Vardaru, také ve Skopji. Mladá matka se musí rozloučit se čtyřmi potomky: prostřední syn ji klečky objímá kolem pasu, copaté děvčátko odmítá pustit její ruku, nejmladší hošík po ní marně vztahuje pravici, kdežto nejstarší chlapec konejší sourozence. Expresivní síla sousoší - matka i dcera mají tváře zkřivené bolestí, která kontrastuje se smutnou pokojností předčasně dospívajícího syna - připomíná Makedoncům i návštěvníkům hlavního města událost řecky zvanou *paidomazoma*. Tohoto označení se užívalo během turkokracie pro únosy chlapců určených za janičáry; za občanské války po něm pak sáhla pravice, aby pojmenovala činnost komunistů. Ti posílali syny a dcery řeckých i makedonských obyvatel Řecka do komunistických států Evropy i Asie, zčásti aby je chránili před válkou, zčásti aby z nich za hranicemi vycvičili další vojáky. Transporty složené především z dětí (v dalších vlnách následované i transporty dospělých) pak posílily nebo vytvořily řecko-

makedonské diaspory v zemích Východního bloku – včetně Československa. Jestliže současní Makedonci tento motiv využívají, upomínají na skutečnou historickou událost, ale nezohledňují přitom, že nešlo o *etnické násilí Řeků vůči Makedoncům*, nýbrž o *politické násilí komunistů vůči oběma národům*.

Skopje je vůbec městem soch: kamenných Makedonců se tu nachází bezmála tolik jako těch živých. Poblíž osmanského mostu trůní císař Byzance Justinián, zdejší rodák; na hlavním náměstí majestátně posedává car Bulharů Simeon; nedaleko od něj se Alexandr drží na hřbetě vzpínajícího se Bukefala... Ti všichni v Makedonii platí za Makedonce, stejně jako nekonečné šňůry kamenných velikánů podél Vardaru a na mostech přes něj. Zmíněná socha Alexandra, dominanta Skopje, tvoří protějšek Alexandrově sochy v Soluni. [2] Ten zdejší se oficiálně jmenuje jen „Válečník na koni“, prý aby méně provokoval sousedy. Jeho podstavec ovšem nese reliéfy z Alexandrových bitev a kolem sloupu stojí makedonští vojáci s verginskými slunci na štítech a se *sarissou*, typickým dlouhým oštěpem. Starověkou aluzi představují i dubové listy na podstavci a lvi v podobě soch na krepidomě. Nelze pochybovat, o kterého „válečníka na koni“ se jedná. Druhá socha vojevůdce – tentokrát jako asi třináctiletého chlapce, držícího za ruce své rodiče – ostatně shlíží na druhý břeh řeky. I jiné moderní pamětihodnosti města svým stylem programově antikizují: *Triumfální oblouk* nebo *Památník padlých makedonských hrdinů* (který se skládá z ohňonoše, čtyř vzpínajících se hřebců a Níké). Most Vary Acevy, pojmenovaný po komunistické partyzánce, pro změnu krásí typicky byzantské andělé zabalení do vlastních křídel (spolu s výjevem ze života lidu a verginskými slunci).

Ostatní města vypadají podobně. Náměstí v Bitole, druhé největší metropoli, zdobí fontána ze štítů s verginskými slunci a – samozřejmě – socha Alexandra. V Prilepu lze na podstavci vojevůdcovy sochy obdivovat mapu zachycující rozsah antické říše. Nová budova tržnice pak nese nad vchodem verginské slunce a nápis „Filip II.“. Starověk je všudypřítomný.

Alexandr s verginským sluncem na štítě na prilepském náměstí

Makedonci dovádějí přivlastnění cizí civilizace do nejzazších důsledků. Nakolik se něčeho takového dopouštíme i my, ostatní „barbarské“ národy, když se cítíme být pokračovali řecké antiky? A nakolik současní Řekové, o nichž rakouský cestovatel Fallmerayer prohlásil, že v nich nekoluje „*ani kapka čisté, nesmíšené krve*“ Homérova národa? Apropiace antiky vede k zamyšlení, z čeho lze – nebo nelze? – vlastně utkat národní identitu. A etnogeneze Slavomakedonců vybízí, abychom se ptali, čím evropský národ je. Vždyť Makedonci vznikli voluntaristicky, na základě *rozhodnutí* vydělit se z ostatních balkánských Slovanů – a také, jak by řekl Ernst Renan, na základě společného vědomí.

Boj o verginské slunce ukazuje, že „historická paměť“ (takto ji definoval francouzský historik Pierre Nora) je autonomní forma vzpomínání, mnohdy nezávislá na historické realitě. Proto může makedonský stařík na Magnoliovém náměstí vyprávět, jak jeho velická vlast přemohla „maličké Řecko, skoro jenom Athény“. Národní mýtus vede vlastní život – nelze ho vydávat za vědeckou historiografii, ale ani proti němu nelze vědeckou historiografií bojovat. A je to tak dobře, protože *mythopoiesis* národů a civilizací ukazuje jejich duchovní vitalitu.

Literatura:

HRADEČNÝ, Pavel; DOSTÁLOVÁ, Růžena; HROCHOVÁ, Věra; OLIVA, Pavel; TSIVOS, Konstantinos et al. *Dějiny Řecka*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

RYCHLÍK, Jan a KOUBA, Miroslav. *Dějiny Makedonie*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017.

DOROVSKÝ, Ivan. *Makedonie: zrození, nebo obrození národa ?* Boskovice: Albert, 1995.

TSIVOS, Konstantinos. *Řecká emigrace v Československu (1948-1968) - od jednoho rozštěpení ke druhému*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, 2012.

Poznámky:

[1] Ani v první polovině 20. století nemuselo být zřejmé, ke které národnosti přiřadit Slovany na makedonském území. Abychom uvedli pitoreskní příklad: jakkoli se revolucionář a ministr spravedlnosti v komunistické vládě Pavel Šatev sám cítil bulharsky, makedonský národ ho vnímá makedonsky a dopřává mu až kultický počet soch, pamětních desek a jiných připomínek.

[2] Celá Skopje je symbolickou polemikou se Soluní - v obou městech se například nacházejí „zrcadlová“ muzea *Makedonského boje*, kde historické výjevy znázorňují dioramata z voskových figurín.